

werden in '21 opgericht; in '40 telden zij bijna negenduizend leerlingen. Tuinbouwwakscholen waren er aan toegevoegd. Twee middelbare landbouwscholen vormden een van de overgangen naar de Landbouwhogeschool te Wageningen.¹ In de coöperaties vonden boeren en tuinders meer en meer een vorm van samenwerking die, met handhaving van de particuliere eigendom, hun economische en sociale positie ten goede kwam. Bij meer dan 1250 boerenleenbanken bezat een kwart miljoen boeren en tuinders in 1939 een totaal saldo van ongeveer f $\frac{1}{2}$ miljard. Van de bedrijfsbenodigdheden werd toen ca. drie-vijfde door aankoop-coöperaties geleverd; in de zuivel-fabrieken, typische verwerkingscoöperaties, werd 70 % van de melk tot zuivelproducten verwerkt, los nog van de eigenlijke consumptiemelk. Van strokarton en suikerbieten werd 60 %, van gedroogd gras 65 %, van fabrieks-aardappelen 85 % in coöperatieve bedrijven verwerkt. Het veilingwezen was nagenoeg geheel, het landbouwverzekeringwezen voor een aanzienlijk deel op coöperatieve grondslag georganiseerd.² Het kwam alles productie en afzet ten goede.

In de periode 1919-1940 breidden zowel het bouwland als het grasland zich uit, het bouwland van 908 000 tot 942 000, het grasland van 1,2 miljoen tot ruim 1,3 miljoen hectare.³ Rationele bedrijfsvoering werd bevorderd door een betere regeling voor de ruilverkaveling; na haar invoering in '24 was vijftien jaar later ruim 10 000 ha rationeler verkaveld, bijna de helft van die oppervlakte was toen bij de ruilverkaveling in bewerking.⁴ Vergeleken met de periode 1911-1920 was in de jaren 1929-1938 de gemiddelde opbrengst per hectare van de voornaamste akkerbouw-producten met 12 tot 13 % gestegen.⁵ Een gelijke vooruitgang had zich bij de veehouderij voorgedaan. Het aantal runderen nam van 1920 tot 1939 toe van ruim 2 tot ruim 2.8 miljoen,⁶ terwijl er vóór het begin van de nieuwe eeuw in het gehele land nog niet 1 miljoen koeien geweest waren.⁷ Toen, en ook nog later, hadden de boeren aan de kippen nauwelijks aandacht besteed, 'zij moesten vrijwel zelf de kost opscharrelen en werden per dag met een paar handen minderwaardig graan bijgevoerd.'⁸ De varkens en het pluimvee waren het, maar nu rationeel behandeld, die van de eerste wereldoorlog af het kleine boerenbedrijf vooral op de arme zandgronden van de ondergang redden. Het land telde in '39 ruim 1 $\frac{1}{2}$ miljoen varkens en bijna 33 miljoen stuks pluimvee: dat laatste bijna drie-en-een-half maal zoveel als in '21. Een

¹ C. H. J. Maliepaard: 'De Nederlandse landbouw', a.v., dl. IX, p. 90-91. ² A.v., p. 82-87. ³ A.v., p. 93. ⁴ A.v., p. 43. ⁵ A.v., p. 38. ⁶ A.v., p. 47. ⁷ G. Minderhoud: 'Landbouw en veeteelt' in *Vijftig jaren*, p. 412. ⁸ Minderhoud, aangehaald bij Maliepaard in *Ned. volksh.*, dl. IX, p. 56.